

Historia regionu

Autor: Monika Kresa

Dialektologicznie wydzielany Śląsk środkowy to tereny historycznego (szeroko rozumianego) Górnego Śląska, na północ od Strzelców Opolskich. Północna granica tak rozumianego regionu opiera się na Wiśle. Historia Śląska środkowego obfituje w wydarzenia, które rzutują na sytuację socjologiczną, lingwistyczną i kulturową tego regionu po dziś dzień. Początki tej części Śląska, podobnie jak całego Górnego Śląska, sięgają przełomu IX i X wieku, kiedy to powstało wieloplemienne państwo Ślęzan i Dziadoszan (zob. więcej: Dialekt śląski/ Dialekt wczoraj dziś). Tereny Śląska środkowego zamieszkiwane były przez plemię Gołęczyców. {smoothgallery image=M11721.jpg&caption=Plemię Gołęczyców wśród plemion na Śląsku w IX wieku. Oprac. Monika Kresa na podstawie: Marek Czapliński, Elżbieta Kaszuba, Gabriela Wąs, Rościśław Żerelik, Historia Śląska, Wrocław 2002&title=Plemię Gołęczyców wśród plemion na Śląsku w IX wieku} W połowie IX wieku tereny górnej Odry oraz górnej Wisły zostały przyłączone do Państwa Wielkomorawskiego przez jego ówczesnego władcę Świętopełka. Niespełna sto lat później, bo około 920 roku tereny te przeszły w ręce władców czeskich. Śląsk nie pozostał jednak długo w granicach państwa czeskiego, w latach 985-990 miała miejsce kampania wojenna Mieszka I, która doprowadziła do przyłączenia części Śląska do państwa Polan, co zostało potwierdzone dokumentem Dagome Iudex z 991 roku. Przynależność administracyjna i polityczna tych terenów nie była jednak kwestią oczywistą, skoro w latach 993-1003 Bolesław Chrobry prowadzi wyprawy wojenne na terytoria czeskie, których uwieńczeniem jest przyłączenie do Polski pozostałych terytoriów śląskich. Jeszcze przed zakończeniem owych wypraw, w roku 1000 powstaje podporządkowane Gnieznu biskupstwo wrocławskie, które obejmowało swym zasięgiem znaczną część Górnego Śląska. Wieki XI i XII to ciągłe przechodzenie Śląska z rąk do rąk i jego lawirowanie pomiędzy Polską a Czechami. W roku 1038 wskutek słynnego najazdu Brzetysława na Polskę następuje przyłączenie Śląska do Czech, 12 lat później Kazimierz Odnowiciel przyłącza te tereny do Polski (bez ziemi gołeczyckiej), ale zgodnie z traktatem pokojowym w Quedlinburgu Śląsk pozostaje ziemią lenną, z której władcy polscy aż do czasów Bolesława Szczodrego płacili Czechom trybut. W roku 1103 i 1109 mają miejsce czeskie najazdy na terytorium Śląska. Kwestię ziemi spornej w na pewien czas unormował pokój kłodzki, zawarty między Bolesławem Krzywoustym i Sobiesławem I, na mocy którego Śląsk (poza Śląskiem opawskim) przeszedł w ręce polskie. Rok 1138 przyniósł zasadnicze zmiany tak dla Śląska, jak i dla pozostałych ziem polskich. W ramach rozbicia dzielnicowego Śląsk wraz z Małopolską przeszedł w ręce Władysława II Wygnańca, który jako książę senior był zwierzchnikiem pozostałych dzielnic państwa polskiego. W tym samym czasie Śląsk opawski został przyłączony do Moraw, a tym samym odłączony od pozostałych ziem śląskich. W roku 1163 synowie Władysława Wygnańca – Mieszko Piłtonogi i Bolesław Wysoki odzyskali Śląsk jako dzielnicę dziedziczną, mimo iż władca senior – Bolesław Kędzierzawy rościł sobie prawo do tych ziem i wyprawiał się zbrojnie na Śląsk. W roku 1169 Bytom, a więc część terytorium Śląska środkowego, znajdował się poza granicami właściwego Śląska. {smoothgallery image=M11741.jpg&caption=Śląsk w II poł. XII wieku. Oprac. Monika Kresa na podstawie: Renata Pysiewicz-Jędrusik, Andrzej Pustelnik, Beata Konopska, Granice Śląska, Wrocław 1998}&title=Śląsk w II poł. XII wieku} Przez cały wiek XIII ziemie śląskie przechodziły kolejno z rąk do rąk, w 1241 roku mieszkańcy Śląska zetknęli się z nowym wrogiem, jakim byli Tatarzy. Mimo iż wojska śląskie były wspomagane przez Krzyżaków, Templariuszy, wojska morawskie i wielkopolskie, poniosły klęskę w bitwie pod Legnicą, w której zginął książę Henryk Pobożny. Po jego śmierci władza nad Śląskiem przeszła de facto w ręce jego syna Bolesława Rogatki, który jednak nie wywiązywał się właściwie ze swoich obowiązków, w roku 1248 ziemie śląskie zostały podzielone pomiędzy niego i jego młodszego brata Henryka. Bolesław został księciem legnickim, Henryk – wrocławskim. Ziemie śląskie zostały w pewien sposób zjednoczone w roku 1280, kiedy to książę wrocławski Henryk Probus poślubił córkę Władysława Opolskiego, jednocześnie obaj władcy złożyli hołd lenny królowi niemieckiemu Rudolfowi Habsburgowi. Kiedy dwa lata później zmarł książę Henryk Probus ziemie śląskie znowu uległy podziałowi na księstwa podległe jego synom: bytomskie, opolskie, raciborskie, cieszyńskie, które zaczęły stopniowo wchodzić pod wpływem czeskie. W roku 1289 książę bytomski złożył hołd lenny królowi czeskiemu, akt ten został powtórzony w roku 1327, kiedy to księżęta górnośląscy (w Bytomiu, Opawie i Wrocławiu) złożyli hołd lenny królowi Czech – Janowi Luksemburskiemu. W roku 1339 władca zjednoczonego Królestwa Polskiego Kazimierz Wielki zrzekł się roszczeń do księstw śląskich na rzecz Czech. Mimo najazdu króla Kazimierza Wielkiego na ziemie śląskie w 1345 roku, pokój namysłowski z roku 1348 potwierdza władzę Karola Luksemburskiego nad Śląskiem. {smoothgallery image=M11742.jpg&caption=Kędzierzyn, Gliwice, Bytom w granicach Śląska w XIV wieku. Oprac. Monika Kresa na podstawie: Renata Pysiewicz-Jędrusik, Andrzej Pustelnik, Beata Konopska, Granice Śląska, Wrocław 1998.&title=Kędzierzyn, Gliwice, Bytom w granicach Śląska w XIV wieku} W roku 1521 ostatni przedstawiciel opolsko-raciborskiej linii Piastów, Jan II Dobry jednoczy, znajdujące się nadal pod władzą czeską ziemie Górnego Śląska (poza księstwami: cieszyńskim, opawskim, karniowskim), w roku 1531 Jan II Dobry wydał przywilej ziemski księstwa opolsko-raciborskiego, w którym potwierdzał przynależność księstwa do korony czeskiej. Zasadniczo ziemie te

stanowiły już własność Habsburgów, ponieważ w roku 1526 Królestwo Czech znalazło się w rękach Ferdynanda Habsburga. Kiedy w roku 1618 dochodzi do czeskiego powstania antyhabsburskiego stany śląskie popierają detronizację Ferdynanda Habsburga i wysyłają Czechom posiłki, a w rok później oficjalnie przyłączają się do powstania, które zostało rozgromione w 1620 roku. W roku 1740 król pruski Fryderyk II Wielki zajął większość ziem Górnego Śląska, co doprowadziło do wybuchu tzw. I wojna śląska, dająca początek trzem wojnom śląskim, które trwały do roku 1763 i były wynikiem sporu o Śląsk pruskich Hohenzollernów i austriackich Habsburgów. Ponieważ cesarzowa austriacka Maria Teresa zajęta była w tym samym czasie walką o koronę, zawarła pokój we Wrocławiu, na mocy którego niemal cały Śląsk (bez Śląska Cieszyńskiego, Karniowskiego i Opawskiego) znalazł się w granicach austriackich. W roku 1744 Fryderyk, nie chcąc dopuścić do zbytowego umocnienia monarchii habsburskiej, znowu zaatakował Austrię, co dało początek II wojnie śląskiej. Habsburgowie liczyli na odzyskanie utraconych kilka lat wcześniej ziem śląskich, jednak pokój w Dreźnie w 1745 roku jedynie potwierdził postanowienia pokoju wrocławskiego. III wojna śląska była niejako epizodem wojny siedmioletniej i zakończył ją w 1763 roku pokój w Hubertusbyrgu, który nic nie zmienił w faktycznej sytuacji Śląska – niemal w całości należał on od tej pory do Prus. Panowanie pruskie przynosi jednak rozwój Górnego Śląska pod względem gospodarczym, w 1788 roku w kopalni „Fryderyk” pod Tarnowskimi Górami została uruchomiona jedna z pierwszych poza Anglią maszyn parowych. Mimo wszystko przez cały wiek XIX mieszkańców Śląska nękały epidemie tyfusu oraz klęski głodu, które dotyczą przede wszystkim ludność wsi. {smoothgallery image=M11743.jpg&caption=Terytorium Śląska w XVIII wieku. Oprac. Monika Kresa Renata Pysiewicz-Jędrusik, Andrzej Pustelnik, Beata Konopska, Granice Śląska, Wrocław 1998&title=Terytorium Śląska w XVIII wieku} W roku 1848 w Bytomiu powstaje pierwsza wydawana po polsku gazeta na Śląsku, jest to „Dziennik Górnośląski”, której celem była akcja antygermanizacyjna. Czasopismo ukazywało się w latach 1848-1849 w Piekarach Śląskich i Bytomiu. Żywioł polski dochodził na Śląsku do głosu coraz częściej, w tym samym bowiem roku ks. Józef Szafranek domaga się w pruskim sejmie równouprawnienia na Śląsku języka polskiego i zrównanie jego statusu z językiem niemieckim, pod koniec roku w Bytomiu powstaje polski Klub Narodowy, a na całym Śląsku dają o sobie znać chłopskie rozruchy, związane z ruchem „Wiosny Ludów”. {smoothgallery image=F7401.jpg&caption=Kościół w Jastrzębiu Zdroju&title=Kościół w Jastrzębiu Zdroju} Odzyskanie niepodległości przez Polskę nie przyniosło rozwiązania kwestii śląskiej. 23 stycznia 1919 roku szesnastotysięczne wojska czeskie przekraczają granice Śląska Cieszyńskiego, łamiąc tym samym postanowienia pokoju granicznego. 16 sierpnia wybuchają I powstanie śląskie, zorganizowane przez Polską Organizację Wojskową Górnego Śląska. Objęło ono powiaty: katowicki, lubieniecki, pszczyński, rybnicki, tarnogórski oraz część raciborskiego. Powstanie zakończyło się 24 sierpnia 1919 roku, a po jego upadku z terenów Śląska uciekło ok. 22 tys. osób, które były zaangażowane w działania powstańcze i które obawiały się represji niemieckich skierowanych przeciwko nim lub przeciwko ich rodzinom. Na mocy porozumienia między rządem polskim i niemieckim, powstańcy, mieszkający dotychczas w obozach dla uchodźców mogli powrócić do swoich domów bez groźby represji. Losem powstańców żywno interesowali się Polacy z innych części kraju. Jeszcze w czasie trwania powstania, w Poznaniu powstał Komitet Pomocy dla Górnego Śląska, a w Warszawie Komitet Zjednoczenia Górnego Śląska z Rzeczpospolitą Polską i Komitet Obrony Śląska. 15 lipca 1920 roku uchwalono Statut Organiczny Województwa Śląskiego, która nadawała Śląskowi pewną autonomię, przejawiała się ona między innymi w: uznaniu języka polskiego jako języka urzędowego (obok języka niemieckiego), powołaniu jednoizbowego Sejmu Śląskiego, który uchwalał własny budżet. Mimo pewnej autonomii nastroje powstańcze na Śląsku nie cichły. Było to spowodowane antypolskimi wystąpieniami władzy niemieckiej, która na przykład gromiły obchody Konstytucji 3 Maja. W nocy z 19 na 20 sierpnia 1920 roku wybuchło II powstanie śląskie. 24 sierpnia 1920 roku Międzysojusznicza Komisja Plebiscytowa na Górnym Śląsku nakazała rozwiązać niemiecką policję, na jej miejsce stworzono oddziały polsko-niemieckie, co doprowadziło do zaprzestania działań powstańczych. {smoothgallery image=F7402.jpg&caption=Cmentarz w Jastrzębiu Zdroju&title=Cmentarz w Jastrzębiu Zdroju} Oba powstania śląskie odbywały się w atmosferze przygotowań do plebiscytu, który miał przesądzić o przyłączeniu Śląska do Polski bądź do Niemiec. Do udziału w plebiscycie, który miał miejsce 20 marca 1921 roku, uprawnionych było 1 220 524 osób, przy czym ponad 19% stanowili Niemcy, którzy urodzili się, ale nie mieszkali już na Górnym Śląsku. Strona polska opowiedziała się za uprawnieniem do głosowania również tych Ślązaków, którzy urodzili się na Śląsku, ale mieszkali poza nim. Komisja plebiscytowa przystała na ten postulat, który de facto obrócił się przeciwko Polsce, ponieważ za Polską opowiedziało się zaledwie ok. 10 tys. osób, podczas gdy stronę niemiecką poparło ponad 182 tys. przybyłych. W wyniku plebiscytu za Polską opowiedziało się 40,4%, a za Niemcami 59,6% uprawnionych do głosowania. Głosy podliczano w sposób globalny, co było niezgodne z postanowieniami traktatu wersalskiego. Ten i inne, zdaniem Polaków czynniki, które wpłynęły na niesprawiedliwy wynik plebiscytu doprowadziły do wybuchu III powstania śląskiego, trwającego w dniach 2/3 maja – 5 lipca 1921 roku. Na czele powstania stanął Wojciech Korfanty. W czerwcu 1922 roku nastąpił podział Śląska, a jego południowo-wschodnia część została przyłączona do Polski. W rezultacie Środkowy Śląsk został podzielony, Bytom i Katowice znalazły się po stronie Polskiej, Gliwice zaś po

niemieckiej. {smoothgallery image=M11745.jpg&caption=Śląsk w latach 1938-1945. Oprac. Monika Kresa na podstawie: Renata Pysiewicz-Jędrusik, Andrzej Pustelnik, Beata Konopska, Granice Śląska, Wrocław 1998&title=Śląsk w latach 1938-1945}2 października 1938 roku wojska polskie wkroczyły na teren czechosłowackiej części Śląska Cieszyńskiego, tzw. Zaolzie. W wyniku tych działań do Polski zostało przyłączone terytorium o powierzchni 689 km². Wraz z wybuchem II wojny światowej polska część Śląska została włączona do III Rzeszy, a 8 października 1939 roku Adolf Hitler wydał dekret likwidujący autonomię województwa śląskiego. W 1941 roku ustanowiono nową jednostkę administracyjną – tzw. Prowincję Górnośląską, składającą się z Rejencji Katowickiej i Opolskiej. W styczniu 1945 roku przez Górny Śląsk przeszły tzw. marsze śmierci z obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu. W roku 1945 Górny Śląsk znalazł się w granicach Polski i Czechosłowacji, 6 maja Krajowa Rada Narodowa zlikwidowała autonomię Górnego Śląska, 9 maja władze czechosłowackie zlikwidowały administrację polską na Zaolziu, w tym samym roku ok. 25 tys. miejscowej ludności zostało wywiezionych na przymusowe roboty do ZSRR. W roku 1950 woj. śląskie podzielono na woj. katowickie i woj. opolskie. Lata powojenne przyniosły rozwój gospodarczy Górnego Śląska, szczególnie w latach siedemdziesiątych powstało tutaj wiele kopalń węgla kamiennego, a w latach 1972-1976 stworzono drogę szybkiego ruchu: Warszawa-Katowice.

Źródła: Michał Lis, Górny Śląsk. Zarys dziejów do połowy XX wieku, Opole 2001. Renata Pysiewicz-Jędrusik, Andrzej Pustelnik, Beata Konopska, Granice Śląska, Wrocław 1998. Marek Czapliński, Elżbieta Kaszuba, Gabriela Wąs, Rościsław Żerelik, Historia Śląska, Wrocław 2002.

Zdjęcia: Agnieszka Nowak